

Витоки Ковельської повітової «Просвіти» (початок 1920-х рр.)

У статті з'ясовано вибрані аспекти заснування просвітянського об'єднання в м. Ковелі в 1920 р. Розглянуто Статут товариства «Ковельська ймення Лесі Українки Повітова «Просвіта»». На його основі виокремлено напрями роботи організації. Звернено увагу на фундаторів осередку. Долучено спогади І. Левчанівської про «Просвіту» м. Ковеля.

Ключові слова: Ковельська повітова «Просвіта», Статут товариства «Ковельська ймення Лесі Українки Повітова «Просвіта»», С. Підгірський, М. Косач, О. Левчанівська.

Постановка наукової проблеми та її значення. Самоврядні організації культурно-освітнього напрямку під назвою «Просвіта» були потужним елементом суспільного життя українців за міжвоєнної Польщі. Досить широко їхня діяльність розгорталась у великих містах Західної України, де рівень скупчення інтелігенції та національних сил створив для цього сприятливі умови. Однак видається беззаперечним і те, що більшу потребу у функціонуванні просвітянських осередків відчували мешканці саме віддалених куточків. «Просвіти» внесли в життя волинського обивателя певне національне самоусвідомлення, відчуття спільноти, єдності. Не менш важливим постає надання пересічному хutorянину можливості відкрити для себе здобутки літератури й мистецтва, бути обізнаним в обігу політичних подій, комунікувати з приводу нагальних проблем місцевого та державницького масштабу. Актуальність вивчення локальних сторінок просвітянського руху на Волині (у Ковелі зокрема) підсилюється ще й практичною вагомістю питання: досвід не надто далекої історичної минувшини вартий уваги й нинішньої громадськості в розбудові демократичного суспільства.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивченню історії «Просвіти» на Волині поклала початок монографія дослідника Б. Савчука «Волинська Просвіта» 1996 р. Непересічною робить працю висвітлення етапів й особливостей просвітянського руху, де основну увагу приділено його становленню в 1917–1930 рр. Цінним складником розвідки є вкраплення про діяльність філій, їхніх керівників, здобутки й прогалини. Дані щодо кількості просвітянських осередків у краї на рубежі 1920–1930-х рр. та пояснення відмінностей між «Просвітою» й «Просвітянською хатою» знаходимо в статтях М. Кучерепи та Р. Давидюк, уміщених у науковому збірнику «Волинська «Просвіта»: минуле і сучасне». Комплексний аналіз культурно-освітніх організацій Волині в міжвоєнні здійснила С. Пономаренко в дисертації «Культурно-освітні організації Волині 1921–1939 рр.». Цілісну картину функціонування Луцької «Просвіти» в 1918–1935 рр. подала М. Філіпович в однойменній монографії.

Названі вище напрацювання початку 2000-х рр. стали починком у розробці тематики. Нині вони мають продовження в публікаціях із різних аспектів просвітянської роботи. Прогалиною в цьому контексті видається проблема заснування локальних осередків «Просвіти» в міжвоєнні. У розрізі Ковельщини подібні питання піднімаються лише в епізодичних дописах краєзнавця А. Семенюка. Звідси – потреба в розширеному освоєнні тематики.

Мета статті – простежити витоки Ковельської повітової «Просвіти» на початку 1920-х рр. Для її досягнення передбачено такі **завдання**:

- ідейно та хронологічно увиразнити умови заснування осередку;
- розглянути Статут товариства «Ковельська ймення Лесі Українки Повітова «Просвіта»»;
- персоніфікувати осіб – ініціаторів та творців організації;
- проаналізувати спогади І. Левчанівської про «Просвіту» Ковеля.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Щоденну працю просвітян у 1920-х роках важко переоцінити. Їм доводилося діяти на два фронти – оберігати організацію від урядових зазіхань і водночас інтенсивно сіяти українське слово та ідею в маси. Поділяємо думку дослідниці С. Булавіної, котра зазначає: ««Просвіта» стала першим досвідом самостійної, організованої, національної просвітницької праці українців Волині в широких масштабах. Вона була головною установою, завдяки якій у віддалені землі надходила українська книга, а селянин відкрив для себе кращі твори української літератури і драматичного мистецтва, отримав можливість реалізувати свої творчі обдарування й здібності» [1, с. 239].

Культурно-освітні товариства «Просвіта» посідають вагоме місце в українському національному русі Волині міжвоєнного періоду. Першими заявили про себе повітові просвітницькі організації в

Кременці, Луцьку, Володимирі-Волинському, Дубно, Рівному, Ковелі. Науковець М. Кучерепа вказує на те, що 1921 р. в Луцьку навіть скликано I з'їзд представників повітових товариств, який схвалив рішення про утворення «Об'єднання культурно-просвітницьких організацій Волині» і його Статут, однак воєводське управління нічого не зареєструвало [3, с. 84].

Б. Савчук указує: широкого розвою просвітнянський рух на волинських теренах набирає ще з 1917–1918 рр. Його перші локальні пагони з'явилися ще в 1916 р., коли в с. Мацеїв на Ковельщині (нині – смт Луків Турійського району) заснував «Просвіту» як самостійну організацію Д. Вітовський – тоді ще молодий публіцист, а згодом провідник Української галицької армії [7, с. 29]. Із приходом польської влади цей осередок не вдалося зберегти.

Напіввоєнні умови та нестабільність влади не давали змоги налагодити сталу культурно-освітню роботу й призводили до правової неузгодженості. Лише тоді, коли нова адміністрація стала чинити відвертий опір діяльності «Просвіти», виникло питання її легалізації. Статут «Просвіти» в Ковелі, яка постає об'єктом цієї розвідки, зареєстровано 14 червня 1920 р. [7, с. 33]. Він чітко увиразнює мету, завдання та напрями діяльності організації й тим самим становить для нас неабиякий інтерес.

У Статуті, зокрема, Ковельська повітова «Просвіта» названа «українським добродійним і культурно-освітнім товариством». Завдання об'єднання полягали в «допомозі бідним дбати про моральне та фізичне виховання української молоді, особливо ж дбати про розвиток української культури й освіти українського народу його рідною мовою». Серед напрямів роботи осередку в документі зазначено такі: «видавати українською мовою книжки, журнали, часописи, зазивні листи... заводити друкарні, переплетні, склади паперу, всякого рода бібліотеки, читальні, випозичальні книжок..., відкривати середні та початкові загальноосвітні та фахові школи..., впоряджати як про своїх членів, так і публічні лекції, відчити, загальноосвітні та фахові курси, скликати наради в освітніх, сільськогосподарських, економічних і кооперативних справах..., заводити музеї, дослідні станції, зразкові поля..., влаштовувати публічні драматичні вистави, спектаклі, літературно-музикальні вечори, концерти... організовувати народні хори, оркестри, спортові, пластові, а також протипожежні дружини..., відкривати дитячі садки, сирітські захисти та всякого рода дошкільні заклади» [11].

Короткий аналіз зазначених пунктів дає підставу стверджувати про різносторонню діяльність повітової «Просвіти». Окрім звичного для подібних об'єднань освітнього характеру роботи, у Ковелі чітко задекларовано наміри й в інших площинах, а саме: видавнича ініціатива, популяризація культурної спадщини, увіковічення пам'ятних сторінок історії, доброчинні заходи, виховання молодого покоління, організація дозвілля, консультування в побутових справах тощо.

1920-ті роки були періодом, коли польський уряд усіляко забороняв національним меншинам мати свої школи. Однак свідомо громадськість не зменшувала від того своєї активності. Українці Ковельського повіту не раз виступали проти дискримінації. Самовіддана праця найсміливіших із них сприяла розвитку місцевих просвітнянських справ.

Так, адвокат Самійло Підгірський, посол Волині до Польського сейму, очолював парламентську фракцію українців і разом зі своєю дружиною Олександрою стояв біля витоків «Просвіти». Саме завдяки їхній активній позиції, незважаючи на заборони, на Ковельщині діяли українська початкова школа, читальня, книгарня [9, с. 137].

Самійла Підгірського дослідники справедливо називають одним із найвидатніших діячів місцевого просвітнянського руху [3, с. 85; 7, с. 39]. Він народився в 1888 р. в с. Любитів Ковельського району в сім'ї селян. У 1914 р. закінчив Санкт-Петербурзький університет за юридичною спеціальністю. Працював у Києві, де організував товариство українських адвокатів. Згодом перебував у Житомирі, узяв активну участь у створенні осередків «Просвіти» та «Рідної хати». У 1917 р. працював редактором першої української газети Волині «Громадянин». У подальшому редагував газети «Волинська газета» (1918–1919 рр.), «Громада» й «Наше життя» (1920 р.). У 1917–1918 рр. обирався членом Центральної ради.

У Ковелі Самійло Максимович проживав у 1920–1930-х рр. Із 1922 до 1930 р. – депутат Сейму II Речі Посполитої від Волинського воєводства. У Сеймі очолював українську парламентську репрезентацію та був членом Центрального комітету Блоку національних меншин [9, с. 577]. У контексті надважливої справи – обстоювання національних прав українства Волині – Підгірський не менш активно сприяв духовно-культурному зростанню земляків, стоячи біля у витоків Ковельської «Просвіти» та всіляко підтримуючи її діяльність.

Потужним є внесок у розбудову організації Миколи Косача, котрий став її співзасновником і головою. Із його ініціативи в 1919 р. (ще до легалізації товариства) просвітняни включились у благодійницьку акцію – збір коштів і надання допомоги жертвам Першої світової війни – інвалідам і дітям-сиротам; для останніх Наталія Косач-Дробіш заснувала в Ковелі притулок [2]. Актом доброї волі

Миколи Петровича стало надання безвідсоткової позички на діяльність повітової «Просвіти» в сумі п'ять тисяч марок [10]. За його головування осередок отримав ім'я Лесі Українки (від 9 лютого 1926 р), а також з'явилися філії в с. Мацеїв і с. Колодяжне на Ковельщині [9, с. 183].

Краєзнавець А. Семенюк у своїх публікаціях розповідає про приязні та ділові стосунки М. Косача з першою жінкою-сенаторкою від Волині в Сеймі Речі Посполитої Оленою Левчанівською [10]. Про її активну участь у громадському житті Ковеля на початку 1920-х років пишуть як донька діячки – Ірина Левчанівська – у своїх спогадах [4, с. 10; 5, с. 78–83], так і науковці Б. Савчук [9, с. 39], С. Булавина [1, с. 250] та ін. [6, с. 582].

Особливу цінність мають спогади І. Левчанівської, які збагачують уявлення про сутність «Просвіти» загалом й увиразнюють деталі повсякдення ковельських просвітян.

Про знайомство з містом та контакти з тамтешнім активом, зокрема М. Косачем, вона зазначає: «Врешті, з'явилась у нас можливість повернутися на Волинь. Спочатку в Ковель. У Ковелі були давні знайомі: Марко Луцкевич, Самійло Підгірський, а можливо, що й з Миколою Пироговим, лікарем і громадським діячем, батьки мої були раніше знайомі. Тоді зупинились на деякий час у передмісті, здається у сестер Марка Денисовича Луцкевича. Це була велика селянська хата. Широкі сіни ділили її на дві половини. В одній жили ми, а в другій молодший брат Лесі Українки – Микола Петрович із дружиною і сином Юрком. Жили ми тут недовго, батько нарешті отримав якусь роботу і ми переїхали в центр міста... Батьки брали активну участь у роботі товариства “Просвіта”. Микола Петрович Косач був її головою, батько – членом Управи товариства, а мама – головою благодійної секції» [5, с. 78].

Із записів Левчанівської-молодшої дізнаємося також непересічні деталі благодійницького напрямку діяльності Ковельської повітової «Просвіти»: «Тоді, після війни, було багато сиріт, вдів, інвалідів, взагалі бідних людей. Основною проблемою “Просвіти” була допомога тим обездоленим людям. Влаштували вистави, концерти, збирали на вулиці гроші. Робилося це так: хлопець і дівчина в гарних українських костюмах ставали десь на розі вулиці, біля церкви або кіно. У дівчини був кошичок з маленькими букетиками квітів, а зимою з жовто-блакитними стрічками, а у хлопця карнавк (скринька з прорізом зверху, запечатана). Хто кидав гроші у карнавку, тому дівчина пришпилювала квітку. Польська влада рідко давала дозвіл на збирання грошей на вулиці. “Просвіта” рятувала, як могла, українських вдів, сиріт, інвалідів, яких після війни на Волині було особливо багато...

У Варшаві був осередок міжнародного, чи як це сказати, Червоного Хреста. Вирішили ковельські просвітяни звернутися по допомогу туди. Зберегла у мене посвідка, підписана М. Косачем, О. Левчанівською та М. Луцкевичем на ім'я мого батька, що йому доручається бути представником, і звертатись по допомогу, і отримувати її для ковельської “Просвіти” від усіх українських і зарубіжних установ Червоного Хреста й інших установ на території Польщі. Писати таку посвідку в Польщі, в основному для Варшави, де був осередок Червоного Хреста, українською мовою було недоцільно, польською – не хотілося. Тому написали французькою, яка була тоді найбільш розповсюджена. Це дало свої наслідки: пам'ятаю гору ковдр, які лежали у нас в кімнаті, поки їх не роздали бідним. Привозив батько напевно й іншу допомогу, бо їздив часто» [5, с. 79–80].

Спогади І. Левчанівської дають змогу переконатись як у труднощах соціально-економічних, так і морально-психологічному тиску, в умовах яких доводилося діяти місцевим просвітянам: «Недавно в Луцьку по телебаченні розповідалося про родину Косачів, працівник Волинського краєзнавчого музею сказала, що Микола Косач у 20–30-х роках “лише продавав землю” маєтку Косачів. А що він мав робити? Бідна поліська земля прибутків не давала, податки великі, а праці відповідної його освіти він в Польщі отримати не міг, бо власне у 20-х роках був головою Ковельської “Просвіти”, а це було вагомою причиною, щоб не отримати ніякої державної посади і взагалі перебувати у “чорному списку”» [5, с. 79].

Наведений приклад не поодинокий. Функціонування осередків проходило за обставин матеріальної скрути й живилося насамперед із податей небайдужих до просвітянського руху осіб. Жодні обмеження не могли вплинути на їхню позицію й позбавити місії захисників «українськості» на підпольських теренах у міжвоєнні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Почин Ковельської «Просвіти» припав на час становлення польського управлінського механізму на волинських теренах, що ускладнювало її утвердження. Розгляд Статуту товариства «Ковельська ймення Лесі Українки Повітова “Просвіта”» уможливив увиразнення напрямів її роботи – культурно-освітнього, благодійного, пам'яткоохоронного, популяризаторського тощо. Знаковими постатями в розбудові Ковельської «Просвіти» можна впевнено назвати Самійла Підгірського, Миколу Косача та Олену Левчанівську. Спогади доньки останньої становлять пізнавальне джерело з історії повітового осередку.

Подальшого опрацювання потребує питання утвердження просвітянського об'єднання Ковеля в локальному суспільному просторі та деталізації напрямів роботи в наступні роки.

Джерела та література

1. Булавина С. Культурно-освітні організації Волині: організаційно-правові засади і напрями діяльності (1921–1939) / С. Булавина. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. – 282 с.
2. Косач М. П. Історична Волинь: регіональна електронна бібліотека / М. П. Косач. – 2009. – 2 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://istvolyn.info/index.php?option=com_datagallery&func=detail&catid=2&id=808&Itemid=18
3. Кучерепа М. Ковельська повітова «Просвіта» імені Лесі Українки та просвітянський рух у с. Сереховичі в міжвоєнний період / М. Кучерепа, О. Сушук // Минуле і сучасне Волині і Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії : наук. зб. – Вип. 53 : Матеріали ЛПІ Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці незалежності України, 20 травня 2015 р., смт Ст. Виживка – с. Сереховичі / упор. А. Бондарчук, А. Силук. – Львів : [б. в.], 2015. – С. 84–89.
4. Левчанівська І. Далеке і близьке : нариси, статті / І. Левчанівська. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 213 с.
5. Левчанівська І. Сенаторка / І. Левчанівська. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 258 с.
6. «Роде наш красний...»: Волинь у долях країн і людських документах. – Т. 3. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 1999. – 906 с.
7. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 154 с.
8. Семенюк А. Ковель: шлях через віки : історико-краєзнавчі нариси / А. Семенюк. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 552 с.
9. Семенюк А. Ковельщина: історія, слава і доля / А. Семенюк. – Ковель : [б. в.], 2015. – 637 с.
10. Семенюк А. Невідомий Микола Косач / А. Семенюк // Вісті Ковельщини. – 2013. – 23 трав. – С. 6.
11. Чашук М. Леся Українка з сестрою Ольгою – «просвітяни» / М. Чашук // Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки : веб-сайт. – 2012. – 13 лист. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kololesi.at.ua/publ/lesja_ukrajinka_z_sestroju_olgoju_prosvitjani/1-1-0-40

Гарбарук Алена. Істини Ковельської уездної «Просвіти» (початок 1920-х гг.). В статті вивчено вибрані аспекти основи просвітительського об'єднання в г. Ковелі в 1920 г. Розглянуто Устав товариства «Ковельська імени Лесі Українки Уездная «Просвіта»». На основі аналізу документа виділені ключові напрями роботи організації – культурно-освітній, благодійний, пам'яткоохоронний, популяризаторський і т. п. Особливу увагу приділено знаковим фігурам в розвитку Ковельської «Просвіти» Самойлу Подгорському, Миколі Косачу і Єлені Левчанівській. Воспінання дочки останньої є джерелом по історії уездного товариства. Завдяки цим записам, розкриті видатні фрагменти з повсякденності місцевих просвітянців.

Ключові слова: Ковельська уездная «Просвіта», Устав товариства «Ковельська імени Лесі Українки Уездная «Просвіта»», С. Подгорський, М. Косач, Є. Левчанівська.

Garbaruk Alyona. The Origins of the Kovel District «Prosvita» (the beg. of 1920s.). The article deals with the selected aspects in the process of founding of the association in Kovel in 1920. It is considered the Charter of «Kovel district «Prosvita» named after Lesya Ukrainka». The analysis of the document singled out the areas of the organization's activity – cultural, educational, charitable, heritage, promotional and others. Special attention is given to leading figures in the development of Kovel «Prosvita» – Samiylo Pidgirsky, Mykola Kosach and Olena Levchanivska. The memories of Levchanivska the junior are informative source in the history of the district association. These notes revealed the extraordinary fragments of everyday life of the local community.

Key words: Kovel district «Prosvita», Charter of «Kovel district «Prosvita» named after Lesya Ukrainka», S. Pidgirsky, M. Kosach, O. Levchanivska.

УДК 94(477.82):371.83«1920/1930»

Юрій Сорока

Романівський просвітянський осередок у 1920-х – початку 1930-х років

У статті розкрито історію створення та діяльності одного з перших культурно-освітніх товариств на Волині – «Просвіти» – у с. Романів Луцького повіту. Установлено, що воно було важливим осередком економічного та культурного відродження українського народу, сприяло його освітньому й духовному розвитку.

Ключові слова: Романів, товариство, українське культурне життя, кооперативний рух, релігія.